

ЮВІЛЕЇ

Віктор Терлецький

ТАЄМНИЦІ КУЛІШЕЗНАВСТВА РОЗКРИВАЮТЬСЯ... (З НАГОДИ 110-ОЇ РІЧНИЦІ ВІД ДНЯ СМЕРТІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША)

У вірші «На чужій чужині» /1883/ славетний письменник-сіверянин Пантелеймон Куліш пророче писав:

*Не забудеш мене, поки віку твого, моя нене Вкраїно,
Поки мова твоя голосна у піснях, як срібло чисте дзвонить.
На що глянеш, усюди згадаєш твого бідолашного сина,
Тупоумство людське, моя нене, від тебе його не заслонить.*

Великим прозорливцем був уродженець містечка Вороніж Глухівського повіту Чернігівської губернії, стверджуючи, що ніщо «не заслонить» його від рідної України. Хоча чи міг передбачити, що за тоталітарного режиму «совецьких» часів саме ідеологічне «тупоумство людське» накинє на нього ярлик українського буржуазного націоналістичного діяча, що його творче надбання намагатимуться викреслити з історії рідного народу, красного письменства. У сьогоднішні ми все ширше і глибше підходимо до вивчення його життєвого і творчого шляху. Українським науковим інститутом Гарвардського університету за ініціативи і сприяння відомого літературознавця Григорія Грабовича видавництвом «Критика» (Київ) розпочато видання спадщини П.Куліша в 35 томах. Хочеться вірити, що з часом буде підготовлено й видано «Літопис життя й діяльності П.О.Куліша».

А поки що через отой згаданий вимушений штучний застій у кулішезнавчих дослідженнях палкі шанувальники письменника крок за кроком намагаються дешифрувати, розгадати деякі сторінки його біографії.

...6 лютого 1845 року Куліш писав із Києва до історика й публіциста О.І.Ханенка /1816-1895/: «До сих пор мне не случалось видеть на портретах козаков молящимися. В таком положении помню только два изображения: одно-полковницы Палеихи, принадлежащее Н.И.Танскому, а другое - какой-то Покорской, хранящееся в Новгород-Северской монастырской Троицкой церкви».¹

Готуючи примітки до 1-го тому /Листи 1841-1850/ повного зібрання творів Пантелеймона Куліша /К.,-2005, його упорядник, невтомний кулішезнавець зі Львова Олесь Федорук намагався з'ясувати, хто ж це така, Покорська. Запитував і автора цієї статті: чи не маю якихось відомостей про цю особу. На жаль, тоді нічого не знав про неї, нічим не міг зарадити. До того ж навіть про Троїцьку монастирську церкву у Новгороді-Сіверському навіть не згадували, не те що описували, видання, де б мусила бути розповідь. Серед них праці Г.Н.Логвина «Чернигов.- Новгород-Северский. - Глухов. - Путивль». - М., - 1965; «По Україні /Стародавні мистецькі пам'ятки/». К., - 1968; Чернігівщина /Енциклопедичний довідник/. - К., - 1990.

Лише тепер могу дещо повідомити. Троїцька дерев'яна церква стояла на кладовищі

за стінами власника - Спасо-Преображенського монастиря. Побудована вона була в 1696 році дружиною згодом стародубського полковника /1709-1719/ Лук'яна Івановича Жоу/равка-Покорського. До речі, дата заснування храму зазначалася на портреті фундаторки, який за «Черниговськими єпархиальними известиями»,² зберігався у монастирі.

Пантелеймону Кулішу ще, певно, під час навчання у Новгород-Сіверській гімназії і захоплення там малюванням він впав у очі в Троїцькій церкві. У 1847-ому з причини ветхості будови храм було розібрано і на тому ж місці наступного року зведено новий, теж дерев'яний, але на мурованому фундаменті і з залізною покрівлею. Невеличкий іконостас розписав новгород-сіверський художник Лобачевський.

Засновницею Троїцької церкви /за «Малороссийским гербовником» В.К.Лукомського та В.Л.Модзалевського / була Ірина Черкесовна Лук'янова-Жоравкова. Бо саме вона була дружиною Лук'яна Жоравки. До того, як стати стародубським полковником, він був ще за гетьманства Івана Самойловича новгород-сіверським сотником. Коли в 1708-ому до міста наблизилася військо Петра I, то Жоравко прислав до російського царя в с.Погрібки до будинку козака Мальчица, де була розміщена штаб-квартира царя, хорунжого Павла Худорбая «с уведомлением, что город будет сдан, ежели угодно будет Государю прислать ночью войско с луговой стороны»³. Безперечно, що саме такою підлесливостю він наступного року зайняв полковницьку посаду у Стародубі.

Автор книжки «Новгород-Сіверський» Святослав Воїнов з посиланням вже на друге видання праці Г.Н.Логвина «Чернигов. Новгород-Северский-Глухов.-Путивль» /М.,-1980/ пише, що у Троїцькій церкві висів портрет Євдокії, дружини сотника Лук'яна Жоравки. А був він виконаний відомим художником Іваном Паєвським у 1697 році.

Чому ж зацікавив Куліша портрет Покорської? На це він відповів сам у тому листі до Олександра Ханенка: «Я собираю эскизы всех подобных изображений с намерением издать их в свет впоследствии вместе с рисунками принадлежностей малороссийского быта и проч»⁴.

...У книжці «Пантелеймон Куліш. Листи до М.Д.Білозерського» /Львів-Нью-Йорк, видавництво М.П.Коць.-1997/ в листі письменника від 18-21 березня 1855 р. з Москви знаходимо такі рядки: «Приходил сегодня познаться со мною земляк по Киеву и Конотопскому уезду, Пономарев, здесь служащий. Ухватки его напомнили мне Григория Данилевского, и он мне не понравился. Хлопочет о сведениях для биографии Гребенки. Не знает ли чего Николай Данилович?»⁵

У примітках щодо цих рядків лише зазначається оте прізвище – «Пономарів».

Безперечно, це був конотопчанин, син місцевого купця /за іншими даними-службовця/ Степан Іванович Пономарьов /1828-1913/. Закінчивши юридичний ліцей у Ніжині, словесне відділення філософського факультету Київського університету /1848-1852/, він почав шукати місце роботи в першопрестольній столиці Росії. Вело його сюди те, що ще, взявшись за перо на студентській лаві, надсилав свої дописи до «Москвитянина». А редактор цього журналу в 1841-1856 роках, історик і публіцист М.П.Погодін, доброзичливо відгукнувся на матеріали Степана Пономарьова, надрукувавши його повідомлення про диспут у Київському університеті, огляди нових книг тощо. Він навіть заохочував конотопчанина в 1852 році до цієї справи, дорікаючи: «Мою тебе голову кипятком и требую, чтобы засел за дело и писал..Слышиш ли ты-пиши и присылай немедленно, лентяй малороссийский!»⁶.

По закінченні університету Св.Володимира С.І.Пономарьов і виїхав до Москви. «Я однако, - згадував Степан Іванович,- поехал в Москву. Погодин просил обо мне кого только мог; послал к А.Д.Черткову, графу С.С.Строганову /тут, певно, Пономарьов помилився. Мова повинна йти про С.Г.Строганова /1794-1888/, попечителя Московського навчального округу в 1835-1847 роках.-В.Т./: но нелегко было тогда получить какое-бы то ни было место в Москве»⁷.

Тоді і приходив Пономарьов до Пантелеймона Куліша, який теж писав до «Москвитянина» ще з 1842 року і десь з початку наступного року почав з Погодіним листуватися, надіслав йому свій твір «Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад».

Куліш та й М.Д.Білозерський, здається, ніяких свідчень Пономарьову «для биографии Гребенки», тобто вже покійного на той час вихованця Гімназії вищих наук кн.Безбородька в Ніжині, відомого письменника, не надали. Бо в творчому доробку

конотопчанина не знаходяться праці, присвячені цьому повістяру, поету, байкарю. А літературно-бібліографічні праці Пономарьов присвячував багатьом: М.Ломоносову, М.Карамзину, І.Крилову, О.Грибоєдову, А.Мішкевичу, О.Писареву, кн.Вяземському, Пушкіну, Гнедичу. Став редактором повного посмертного видання творів М.О.Некрасова, яке згодом було оцінене як найкраще з усіх дореволюційних. Особливу його увагу привертала життя та творчість великих синів українського народу Т.Г.Шевченка і М.В.Гоголя. Він був у близьких дружніх взаєминах з Михайлом Максимовичем.

Кулішу Пономарьов «не понравился». А яким було ставлення бібліографа до автора «Чорної ради», «Записок о Южной Руси»? В усякому разі він не зацікавився висвітленням життя та творчості Куліша. Не можна ж вважати за його інтерес до письменника те, що конотопчанин висловив думку в «Киевской старине» /1884/ про можливу обмовку Куліша в «Записках о жизни Н.В.Гоголя» щодо рукописного журналу ніжинських учнів. Куліш назвав видання «Звезда», Пономарьов писав, що це, можливо, «Метеор литературы».⁸ Інтересом не можна вважати і те, що С.Пономарьов у брошурі «Земляки /Достопамятные уроженцы Черниговской земли» /Чернігів.-1898/ серед 19 «достопамятных» вихідців із Глухова з повітом назвав Куліша.

У тому ж виданні «Пантелеймон Куліш. Листи до М.Д.Білозерського» залишилася недешифрованою ще одна особа-«Барановский». Щодо неї Куліш так писав 1 травня 1853 року з Петербурга до Миколи Даниловича: «Atlas general de la Geografie moderne pour Vruge» стоит 45 р.сер. Я не мог сравнить его с атласом Барановского, потому что все его экземпляры разошлись и приедут новые с навигациею; но не для чего и сравнивать. Это превосходный атлас, а Барановск/ого/ так себе».⁹

Бачимо: Куліш знає ціну атласу Vruge, називає його «превосходным». Отож уважно переглядав його чи то навіть придбав. Атласу ж Барановського у нього не було на той час під рукою-«все его экземпляры разошлись» і додає, що «приедут новые с навигациею». Як на мене, автором цього останнього був Степан Іванович Барановський /1817-бл.1890/, перші роки життя якого минули в отчому краї його батька - м.Конотопі. Тут він закінчив курс повітового училища, а потім навчався в Чернігівській гімназії. З 1833-го був казеннокоштным студентом філологічного факультету Петербурзького університету.

С.І.Барановський став всебічно освіченою людиною. По-перше, поліглотом. Адже, окрім головних європейських мов, він оволодів ще шведською, датською, польською, фінською, арабською, турецькою, перською. Успішно займався перекладацькою діяльністю. Видав, зокрема, два підручники для вивчення шведами російської мови. Друкувався в «Современнике», «Отечественных записках», першому українському журналі в Петербурзі «Основа», у виданнях етнографічно-політично-економічного характеру. А наприкінці життя захопився природничими, математичними науками. Він же був автором «Географического атласа древнего мира», виданого в Петербурзі 1843-го, тобто за 10 років до згаданого нами листа Куліша. Природно, що за десятиріччя примірники атласу Барановського в столиці розійшлися.

З 1842-го аж по 1863 рік професор Барановський викладав російську мову в Гельсінгфорському університеті. І саме звідти «с навигациею» могли надійти до Петербурга нові примірники його атласу.

І, нарешті, в статті про таємниці кулішезнавства є та, яка особисто для мене стала сенсаційною. Письменник в автобіографічному творі «Жизнь Куліша» писав: «Отець його був старого козацького роду. Один з його предків за царя Петра Першого був військовим товаришем, другий - сотенним отаманом».¹⁰ Оцей другий особливо зацікавив мене.

...Згадав його в рядках про військового товариша Василя Афтанасієва сина Боровика відомий історик Лівобережної України О.М.Лазаревський у праці «Списки Черниговских дворян 1783 года».¹¹/ Жив цей військовий товариш у с.Ображіївці /тепер-Шосткинський район Сумської області/.

Його дружина Євфросинія була дочкою сотенного отамана Івана Куліша //!. Цього «атамана над выборными той сотни воронежской казаками Ивана Кулеша» Олександр Лазаревський називає також в статті «Предки П.А.Куліша».¹²

Подружжя Боровиків мало дітей: Івана, Тетяну, Марію, Євдокію, Настасію. Тетяна Василівна Боровик /за «Родословною книгою Черниговского дворянства» Г.Милорадовича/ «дочь помещика Новгород-Северского уезда с.Ображеевки» стала

дружиною колезького регістратора Степана Михайловича Дорошенка /?-1848/¹³, діда уродженки хутора Богданка /тепер село Шосткинського району на Сумщині/ Надії Семенівни Дорошенко /1831-1914/. А вона, як добре відомо історикам педагогіки, була дружиною славного педагога К.Д.Ушинського /1823-1870/. Ото так переплелися долі відомих українських родів!

Правильно кажуть в народі: світ широкий, проте водночас тісний.

Джерела та література:

1. Пантелеймон Куліш. Повне зібрання творів. - Т. I. /Листи, 1841-1850/ К., Критика. - 2005 - С. 47
2. «Черниговские епархиальные известия». - 1861. Прибавления. - № 2-15 июля. - С. 105-106
3. Ханенко А.И. Историческое описание некоторых местностей Черниговской губернии. - Чернигов. - 1887 - С. 27
4. Пантелеймон Куліш. Повне зібрання творів.-Т.I /Листи 1841-1850/. - К., Критика. - 2005 - С. 47
5. Пантелеймон Куліш. Листи до М.Д.Білозерського. - Львів-Нью-Йорк. - Вид-во М.П.Коць. - 1997 - С. 206
6. Пономарев С. М.П.Погодин в его отношениях к Киеву. - «Киевлянин» 1876 - №№ 9-12
7. Там саме.
8. Литературное наследство. - Т. 58 /Пушкин-Лермонтов-Гоголь/-М., изд-во АН СРСР. - 1952 - С. 500
9. Пантелеймон Куліш. Листи до М.Д.Білозерського. Львів-Нью-Йорк - Вид-во М.П.Коць. - 1997 - С. 96
10. Пантелеймон Куліш. Твори. - Т. I - К., Наукова думка. - 1994 - С. 234
11. Списки Черниговских дворян 1783 года. - Чернигов. - 1890 - С. 91
12. А.Л. Предки П.А.Кулиша // Киевская старина. - 1898 - № 9 - С. 63
13. Милорадович Г.А. Родословная книга Черниговского дворянства. - Т. I - Ч.I - Спб. - 1901 - С. 39

Микола Марченко

●

СЛОВО ПРО ЮВІЛЯРА М. В. МАКАРЕНКА

Чи не доводилося вам помічати, що про близьку для вас людину розповідати непросто? Завжди на пам'ять приходять якісь деталі чи епізоди, що з різних сторін характеризують її, але загальний образ через ці деталі проглядається не зовсім чітко, як портрет у імпресіоністів, - у світлотінях, неприродних, здавалось би, кольорах проступають очі, обличчя, постать і навіть характер людини.

Звичайно, словами портрет змалювати важко. Та й завдання такого я перед собою не ставлю. А ще й тому, що всієї журнальної площі не вистачило б, аби достовірно передати образ доброї, щирої людини, винятково чуйної до людських бід, з умінням розгледіти і підтримати навіть маленький промінчик світла і надії - відомого українського вченого Миколи Васильовича Макаренка. Його друзі, колеги, земляки, ровесники, напевно, скористаються можливістю поділитися з іншими людьми тим, що пов'язане з Миколою Васильовичем і найбільше їм запам'яталося. Скористаюся цим і я, бо знаю про нього немало, знайомий давно, прагнув регулярно зустрічатися упродовж років десяти.

Що можна сказати? Це людина знакова, особлива. Сказав би, велика, але знаю, яка б могла бути на це його реакція. Він не любить славослів'я, людина скромна, яка, проте, знає собі ціну. Та й дивного в тому нічого немає, бо за його спиною десятки років титанічної наукової праці. Микола Васильович з тих людей, яким вірять. Така якість завжди була рідкістю, а в нинішній час стала взагалі унікальним явищем. Вірять і люблять.

Ці почуття струменіють з вуст односельчан, його колег, друзів, образи котрих також ніби доповнюють портрет того, чий досвід, мудрість, знання збагачують уже багато літ українську науку.

Головною рисою характеру Миколи Васильовича є правда. Правда ніколи не була

модою, але попит на неї завжди підвищений. Задовольнявся він рідко. А щоб слідувати шляхом правди, потрібна відвага, мужність. Запізнавши сповна наслідки такого слідування, Микола Васильович не зрадив ні себе, ні своїх колег-побратимів - у широкому розумінні - весь український народ. І за це треба йому вклонитися.

Народився він у 1937 році в с. Охіньки у сім'ї колгоспників. Його дитинство минуло на берегах маленької річки Утка, на кутку села, який здавна має назву Завода, тобто «за водою». Його батьки Василь Іванович і Олександра Пилипівна, рідна земля, село, його чудові люди дали Миколі путівку в життя.

У нього назавжди залишилася пам'ять про нелегку селянську роботу, яку доводилося виконувати з дитинства, сильну батьківську долоню, що гладила по голові. Батько був чудовим теслею, його воїстину золотими руками зроблено багато добрих справ, власноручно виготовлені ним вироби - в оселях близьких, рідних, односельчан. У вільний час особливо любив займатися бджільництвом. Мама працювала в рільничій бригаді, деякий час була ланковою, відзначалася людяністю і добротою. Змалку вони привчили сина до фізичної праці, виховали в нього почуття високої відповідальності за доручену справу.

Навчання і знанням у сім'ї Макаренків надавалося особливого значення. В 1951 році Микола після закінчення Охінківської семирічної школи навчався в Переволочнянській середній. Після її закінчення працював завідувачем Охінківської сільської бібліотеки, потім - строкова служба в Радянській Армії. 1959 - 1963 рр. - студент факультету фізичного виховання та спорту Черкаського державного педагогічного інституту.

1963 - 1964 рр. - аспірант кафедри фізіології Черкаського педінституту, а з 1964 року по 1966 рік - аспірант Інституту фізіології ім. О.О. Богомольця АН УРСР. Після дострокового закінчення аспірантури спочатку переведений на посаду виконуючого обов'язки молодшого наукового співробітника, а потім затверджений на цій посаді. 1969 - 1973 рр. - молодший науковий співробітник лабораторії оживлення організму Інституту фізіології. З 1973 року по 1980 рік - молодший та старший науковий співробітник відділу фізіології вищої нервової діяльності. З 1980 року по 1994 рік - завідувач лабораторії фізіології вищої нервової діяльності людини. З 1994 року і понині - провідний науковий співробітник відділу фізіології головного мозку Інституту фізіології ім. О. Богомольця НАН України.

Доктор біологічних наук, професор, академік Аерокосмічної академії, лауреат Премії ім. О. Богомольця. Ним опубліковано 300 наукових праць, у т. ч. чотири монографії з проблем реанімації, професійного відбору, психофізіології операторської праці, дві брошури, має шість винаходів. Запропонована та науково обґрунтована нова властивість функціональної рухливості нервових процесів, а розроблені методики з вивчення властивостей основних нервових процесів та сенсорної сфери на розумові навантаження різного ступеня складності, як і апаратні компоненти до них (ПНН - 3, ПНДО - 01, система «Прогноз», «Діагностика - 1»), знайшли широке застосування не лише у нашій країні, а й за кордоном. Під його керівництвом захищено 5 докторських та 20 кандидатських дисертацій. Він є членом центральної ради Українського фізіологічного товариства, членом багатьох міжнародних та республіканських редколегій журналів та вісників університетів, членом спеціалізованих рад по захисту докторських та кандидатських дисертацій, членом бюро Федерації космонавтики України, є одним з керівників з підготовки до польоту в космос першого космонавта незалежної України Л. Каденюка. М.В. Макаренко - провідний спеціаліст у галузі фізіології вищої нервової діяльності та диференціальної психофізіології.

В Україні очолює два наукові напрями: формування та становлення психофізіологічних функцій людини в онтогенезі та роль індивідуальних відмінностей особистості в успішності навчання і професійній діяльності. З 1991 року разом з професором В. С. Лизогубом регулярно проводить наукові конференції в м. Черкаси, які вже стали традиційними.

Микола Васильович - засновник Охінківського благодійно-заохочувального фонду імені М. Макаренка. Мета фонду - розвиток благодійництва, утвердження гуманізму та милосердя в суспільстві, сприяння розвитку освіти та науки, виявлення серед школярів талановитої творчої молоді та допомога їй. Для цього залучені особисті кошти засновника. Гроші знаходяться на депозитному рахунку у філії «Відділення Промінвестбанку в м. Прилуки Чернігівської області».

Після закінчення кожного навчального року на загальношкільних зборах вчителі, члени батьківського та учнівського колективів визначають суму грошової допомоги для творчої шкільної молоді та претендентів на матеріальне заохочення. Як правило, серед стипендіатів благодійного фонду відмінники навчання, переможці та призери предметних олімпіад. У минулому році сума матеріальної винагороди становила 2300 гривень. Її отримали 22 учні.

Незважаючи на численні вигідні пропозиції працювати за кордоном, М. В. Макаренко продовжує невтомну працю провідним науковим співробітником Інституту фізіології ім. О. Богомольця. У побуті він надзвичайно скромна, чуйна людина. Його життєве кредо - допомагати людям. Микола Васильович не є новим українцем, його матеріальні здобутки досягаються титанічною науковою працею. Мріє про те, що благородна справа створення благодійних фондів у школах продовжиться іншими випускниками шкіл України, які мають для цього матеріальні можливості.

Микола Васильович досить часто приїздить у рідне село, де залишилася оселя його дитинства і юності. Найсвятіше місце для нього - сільське кладовище. Могили його батьків завжди чисті, доглянуті його руками. На батьківському обійсті багато працює фізично, сам впорядковує чималий город, який відзначається неабиякою чистотою. Незважаючи на літній вік, зберіг стрункість фігури, його травневій засмазі, отриманій на сільському городі, може позаздрити і південний курортник. У минулому мав неабиякі досягнення з різних видів спорту, нагороджений численними спортивними нагородами. Майстер спорту з класичної боротьби. Не курить. Все його перебування в селі - пропаганда здорового способу життя. Микола Васильович - частий гість школи, учнівського, педагогічного колективів. Значну частину книг із домашньої бібліотеки він подарував школі.

Риси характеру, притаманні йому, - доброта, милосердя, комунікабельність, працелюбність, чесність, чуйність, порядність - не завжди зустрінеш у сучасного українця. Але таким є М. В. Макаренко. Таким його виховали батьки, таким його зростила охнінківська земля.

6 лютого Микола Васильович відзначив свій 70-річний ювілей. Колектив Охнінківської загальноосвітньої школи щиро вітає ювіляра, людину з добрим серцем, щирою душею. Тож прийміть, наш дорогий Миколо Васильовичу, щирі вітання, безмежне спасибі за добро, теплоту душевну, низький уклін до землі і найтепліші вітання. Зичимо Вам козацького здоров'я і доброго настрою, незгасної енергії, здійснення усіх задумів і професійних здобутків, щастя і благополуччя на довгі роки.

Одне, що є неправдою в його образі, - це паспортні дані. Бо який він ювіляр? Він юний душею, допитливий, гострий розумом, швидкий на жарт і добре слово, на увагу до людини.

З роси і води, Миколо Васильовичу!

